

Dr VLAJKO PETKOVIĆ, vanr. prof. Ekonomskog fakulteta u Beogradu

MARKSISTIČKI KONCEPT DIKTATURE PROLETARIJATA

Učenje o diktaturi proletarijata zauzima jedno od središnjih mesta u marksističkoj teorijskoj misli. Iako je prošlo preko stotinu godina od kako su postavljena osnovna načela ovoga učenja, ono ne gubi značaj ni aktuelnost. Naprotiv, to učenje se prosto nameće i traži da bude konsultovano pri gotovo svakom ozbiljnijem pokušaju rešavanja nekih krupnih dilema savremenog društva.

Aktuelnost ovoga učenja uslovljena je mnogim razlozima, ali dva su osnovna.

Prvi je što se za njega vezuje čitav niz drugih učenja o državi, o socijalističkoj demokratiji, samoupravljanju itd.

Drugi, danas se veliki broj teoretičara i u socijalističkim i u kapitalističkim zemljama vraća na ovaj deo marksističkog učenja. Jedni sa ciljem da opravdaju sopstveni put socijalističkog razvitka, dokazujući da je on ostao veran izvornoj marksističkoj viziji, a drugi sa ciljem da iznađu nove puteve i mogućnosti za budućnost savremenog buržoaskog društva, koje po meri svoga razvitka sve više zapada u vrtlog svojih sopstvenih protivurečnosti, iz kojih ne može samo i lako da izađe.

Marksističko učenje o diktaturi proletarijata dato je globalno, konceptuološki, u sklopu opšteg koncepta političkog sistema. Možda je i to jedan od razloga što je u teoriji, pa i praksi, često bilo krivih interpretacija, odstupanja, čak i zloupotreba ovog marksističkog učenja, od kojih su najpoznatije anarhistička, revizionistička i stalinistička.

Dosadašnje interpretacije, shvatanja i prihvatanja marksističkog koncepta diktature proletarijata često su bile opterećene ideološkim i klasnim motivima. Usled toga je došlo do njegovog deformisanja i narušavanja u dva osnovna pravca. S jedne strane, u pravcu apsolutizacije, prenaglašavanja i prihvatanja kao modela koji važi za sva vremena i za sve uslove »države prelaznog perioda«.

S druge strane, vršena je relativizacija, kroz razvodnjavanje i ublažavanje, pa čak i osporavanje njegovog teorijskog i praktičnog značenja.

Zbog svega toga potrebno je vraćati se, osvežavati i reafirmisati autentične marksističke misli i akcije. Jer, kako smo već videli, marksizam, već danas deli sudbinu svih velikih misaonih sistema — što god vreme više odmiče, interpretacija izvornih ideja postaju sve raznovrsnije i sve razuđenije.

POJAM DIKTATURE PROLETARIJATA

Reč diktatura je latinskog porekla. Diktatorom se nazivao onaj funkcioner rimske republike kome je u periodu društvenih kriza — bilo unutrašnjih bilo spoljašnjih, koje su ugrožavale bezbednost zemlje — privremeno predavana sva vlast od strane redovnog nosioca vlasti.

Ovakvom sistemu upravljanja privremeno su i izuzetno pribegavali u starom Rimu, zbog teškoća na koje je nailazio kolegijalni sistem magistrata i konzula. U početku ovakav oblik vladavine je strogo ograničavan, kako u pogledu trajanja (obično je to bilo šest meseci), tako i u pogledu prava koja je diktator dobijao. Kasnije je bitno izmenjen karakter ove ustanove, tako da diktatura postaje takav oblik monopolisanja političke vlasti koji se sprovodi sve više prinudno i gde se unapred pravno ne ograničava obim prava nosilaca vlasti. Tako diktatura sve više dobija današnje značenje — slično autokratiji, suprotno demokratiji. Pod tim se terminom sve češće podrazumeva oblik upravljanja koji, između ostalog, ne priznaje legalne principe i načine smene nosilaca vlasti.

Sam pak termin diktatura proletarijata u savremenoj političkoj literaturi upotrebljava se u različitim značenjima, od kojih su dva osnovna — jedno šire, pozitivno i drugo — uže, negativno.

U najširem smislu taj termin se upotrebljava u smislu određenog sistema vladavine radničke klase i njene dominacije u određenom društvu. U užem smislu pod tim terminom se podrazumeva metod upravljanja društvom, odnosno takva državna organizacija gde nema demokratije, već je sva vlast koncentrisana u rukama jedne ličnosti (diktatora) ili uže grupe ljudi (klika, bandi).

Buržoaski teoretičari često termin »diktatura proletarijata« (koji još nazivaju »istočna ili marksistička demokratija«) upotrebljavaju u ovom drugom, negativnom smislu. Time žele da je prikažu kao apsolutistički sistem diktature vladavine koji nema klasične karakteristike demokratije.

Marksistički teoretičari shvataju ovaj termin, pre svega, u smislu prvog navedenog značenja. Zapravo, tvorac samog termina je francuski socijalista-utopista Luj Ogist Blanki, koga Lenjin smatra »nesumnjivim revolucionarom i vatrenim zastupnikom socijalizma«. Međutim, »kod Blankija nije u pitanju« — kako piše Engels

— »diktatura celokupne revolucionarne klase, proletarijata, već diktatura manjine koja je nametnula i koja je sve već unapred organizovala pod diktaturom ili vladavinom jednog ili nekolicine«. Usled toga, kako dodaje Engels, te ideje su zastarele i mogu naći pristalice samo kod nestrpljivih i nezrelih radnika.

Tek u Marksovoj revolucionarnoj teoriji ovaj termin dobija pravi, istorijsko-klasni smisao. Prvi put Marks je upotrebio taj termin u svom pismu Vajdemajeru, od 5. III 1852. godine. Tamo on piše da njemu ne pripada zasluga za otkriće klasa i klasne podele društva, da su davno pre njega učinili to buržoaski istoričari, odnosno ekonomisti, koji su dali ekonomsku anatomiju klasa.

Svoj doprinos Marks kratko rezimira: prvo, u otkrivanju činjenica da je nastanak klasa vezan za određene faze razvitka proizvodnih odnosa; drugo, da klasna borba neminovno vodi diktaturi proletarijata i, treće, da je diktatura proletarijata samo prelazni politički oblik, put ka ukidanju klasa i stvaranju besklasnog društva. Dakle, Marks pominje diktaturu proletarijata u drugoj i trećoj tezi. U drugoj on ukazuje na smisao i suštinu klasne borbe, koja se sastoji u tome što ona nužno vodi jednom tako politički organizovanom društvu, gde sva vlast pripada radničkoj klasi. U trećoj tezi, pak, on objašnjava perspektivu i samog tog oblika političke vladavine, ukazujući na njegovu istorijsku ulogu i značaj.

Posle dvadesetak godina Marks se ponovo vraća na taj termin i pominje ga u »Kritici Gotskog programa«, od 5. V 1875. godine. U projektu toga programa bilo je dosta ostataka lasalovskih tretiranja nekih političkih i ekonomskih kategorija. Pored ostalog, recimo, bio je naveden i termin »slobodna narodna država«. Marks je pisao da je to besmislica, jer je država uvek organ jedne klase, radi ugnjetavanja druge, da se ona ne stvara radi slobode, već radi potčinjavanja, te da se ništa ne menja time što joj se dodaju atributi »slobodna« i »narodna«. Pošto je ukazao na suštinu i karakter buržoaske države kao političkog instrumenta buržoaske klase, Marks govori i o karakteru i nužnosti buduće države koja se stvara posle socijalističke revolucije. »Između kapitalističkog i socijalističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo. Njemu odgovara i politički prelazni period, i država tog perioda ne može biti ništa drugo osim revolucionarna diktatura proletarijata«. ¹ Ovim stavom Marks je veoma eksplicite istorijski situirao diktaturu proletarijata.

Ovaj termin pominje se više puta i u Engelsovim radovima. Naročito ga Engels naglašava u svom predgovoru Marksovoj knjizi »Građanski rat u Francuskoj«, 1891. god. Pošto je ukazao na značaj Marksove teorijske obrade Pariske komune, kao prvog organizovanog pokušaja preuzimanja političke vlasti od strane radničke klase i njenog konstituisanja kao vladajuće klase, Engels na kraju piše: »Socijal-demokratskog filistra ponovo je obuzeo smrtni strah od reči

¹ K. Marks: Kritika Gotskog programa, Beograd, 1960, str. 36.

diktatura proletarijata. Pa dobro, gospodo, hoćete li da znate kako ta diktatura izgleda? Pogledajte Parisku komunu. To je bila diktatura Proletarijata«.

Nema sumnje da su Marks i Engels upotrebljavali ovaj termin imajući u vidu konkretnu i specifičnu konstelaciju društveno-istorijskih okolnosti. Bio je to period kada je jenjavala revolucionarna plima u međunarodnom radničkom pokretu. Događaji iz 1848. i 1849. kao i neuspesi proletarijata i uopšte radnih masa u Pariskoj komuni, zbog čvrstine, odlučnosti i diktature buržoazije, uticali su na Marksa i Engelsa da dođu do zaključka da će radnička klasa u određenim istorijskim uslovima morati da upotrebi silu ne samo u cilju realizacije socijalne revolucije i preuzimanja političke vlasti već i u cilju očuvanja tekovina te revolucije i daljih faza njenog razvitka. Zbog svega toga i radničkoj klasi je potrebna sopstvena politička vlast, čime se konstituiše novi koncept diktature proletarijata. Međutim, za razliku od svih dotadašnjih diktatura, diktatura proletarijata je to samo po svojoj klasnoj suštini, dok je po političkoj socijalistička demokratija, jer obezbeđuje »ugnjetavanje eksploatorske manjine od strane eksploatisane većine«. To je moguće, kako pišu Marks i Engels u »Manifestu«, zbog toga što diktatura proletarijata omogućava: »Uspostavljanje proletarijata kao klase, obaranje buržoaske dominacije, osvajanje političke vlasti od strane proletarijata«. Zbog toga »Prvi pokret u radničkoj revoluciji jeste podizanje proletarijata na stepen vladajuće klase, osvajanje demokratije«.

Iz svega ovoga se vidi da Marks i Engels ne upotrebljavaju termin »diktatura proletarijata« u smislu određenog metoda upravljanja društvom, već u smislu tipa, odnosno sistema klasne vladavine koja se oformljuje kao izraz postojanja realnih klasnih snaga i odnosa u istorijski određenom društvu. Zapravo, u klasnom društvu, gde postoje dve osnovne, antagonističke klase, sa suprotnim klasnim interesima, jedna klasa može da zasniva svoj dominantni položaj i da potčinjava drugu samo uz pomoć određenog političkog instrumenta. Otuda diktatura proletarijata predstavlja klasnu suštinu države radničke klase koju ona oformljuje posle uspešno izvedene socijalističke revolucije, a kojom ona razvlašćuje buržoaziju i uspostavlja svoj sistem vladavine. Kao tip klasne vladavine, diktatura proletarijata se, naravno, kako ćemo to kasnije videti, suštinski razlikuje od ostalih tipova diktature — buržoaske, feudalne i robovlasničke klase.

Poseban doprinos razradi koncepcije diktature proletarijata dao je Lenjin. On je svoju koncepciju izgradio kroz kritiku onih shvaćanja koja su se pojavila naročito od perioda II internacionale. S obzirom na iskustva Pariske komune, pojedini teoretičari radničke klase počeli su zastupati koncepciju tzv. parlamentarne borbe i mirnog puta u socijalizam koji se može ostvariti tako što će se radnički predstavnici sve više uključivati u buržoaske političke ustanove.

Tako bi osvajanjem aparata političke vladavine buržoaske klase, proletarijat definitivno i postao vladajuća klasa. Analizirajući konkretnu historijsku situaciju Lenjin je odlučno istupio protiv ovakvih shvatanja, kvalifikujući ih kao oportunistički i »parlamentarni kretizam«.

U svojoj poznatoj knjizi »Država i revolucija«, koju je Lenjin pisao avgusta i septembra 1917, on podseća i naročito naglašava neke zaboravljene Marks-Engelsove stavove, rečima: »Marksista je samo onaj ko proširuje priznavanje klasne borbe do priznavanja diktature proletarijata«. Pošto oživljava neka Marksova i Engelsova shvatanja o državi, zaključuje da je ona nastala kao proizvod nepomirljivih klasnih suprotnosti u društvu i da je po svojoj suštini »organizacija nasilja radi ugnjetavanja neke klase«.

Ona je, takođe, bez obzira na forme kroz koje se ispoljava, od društva otuđena sila, koja stoji van njega i koja mu se suprotstavlja. Zbog toga smatra da je sasvim logičan Marksov zaključak da nema oslobođenja radničke klase, ne samo »po pravilu« (bez revolucije) već i bez uništenja aparata državne vlasti. S tim u vezi, Lenjin upozorava na Engelsov stav iz »Anti-Diringa«, o odumiranju proleterske države posle socijalističke revolucije. Aktom revolucije proletarijat ne preuzima samo državnu vlast već podružljavajući sredstva za proizvodnju ukida i sebe kao klasu, ali i »državu kao državu«. Pri tome Lenjin naglašava da ove Engelsove reči nisu neka njegova »hegelovska slabost«, već da se njima izražava iskustvo Pariske komune.

Lenjin shvata diktaturu kao »ugnjjetavanje ugnjetača« i »njihovo isključenje iz demokratije«, pošto »nema slobode za neprijatelje slobode«. Po njemu će diktatura proletarijata nužno postojati u čitavom prelaznom periodu, sve do komunizma, i da će se njena klasna suština ostvarivati do konačne likvidacije buržoaske klase.

SUŠTINA I ZNAČAJ DIKTATURE PROLETARIJATA

Pošto je diktatura proletarijata poseban sistem organizacije prelaznog perioda gde država ima specifičnu ulogu u cilju obezbeđenja dominantnog položaja radničke klase, potrebno je da odredimo suštinu i značaj i tog perioda i te države.

Klasici marksizma dali su u svojim radovima ne samo opšte principe i karakteristike besklasnog društva u celini već su pisali i o pojedinim fazama njegovog razvitka. Oni su razlikovali nižu i višu fazu komunističkog društva. Niža faza komunističkog društva, ili, kako je Lenjin kasnije nazivao — »socijalizam«, upravo je taj prelazni period, karika koja spaja buržoasko sa razvijenim komunističkim društvom. Pošto to, socijalističko društvo neposredno izrasta iz kapitalističkog, ono nužno sadrži ostatke starog društva. Odnosno, kako je Marks pisao: »Ovde imamo posla s komunističkim

društvom ne onakvim kakvo se ono razvilo na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi; s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi tragove starog društva iz čije utrobe izlazi«.²

Razlika između niže faze (socijalizma) i više faze komunističkog društva jeste u tome što prvo neposredno izrasta iz buržoaskog društva, usled čega nužno zadržava ostatke toga društva, dok se drugo razvija iz sopstvene osnove, usled čega je oslobođeno ostataka i tragova klasnog društva. Prema tome: »Teorijski je van svake sumnje da između kapitalizma i komunizma leži izvestan prelazni period. On ne može da ne spaja u sebi crte ili svojstva oba ova sistema društvene privrede. Taj prelazni period ne može da ne bude period borbe između kapitalizma koji umire i komunizma koji se rađa; ili, drugim rečima: između pobeđenog, ali ne i uništenog kapitalizma, i rođenog, ali još sasvim nejakog komunizma«.³

Zbog toga u prelaznom periodu postoje krupne suprotnosti, klase i klasne borbe, koja se vodi u svim sferama društvenog života. Ostaci starog snažno se suprotstavljaju i potiskuju elemente novog društva koje se rađa. Najvidljivije, najzaoštrenije i najizrazitije su klasne suprotnosti između buržoaske i radničke klase.

Iako je buržoaska klasa pobeđena i politički razvlašćena, ona je ekonomski još dosta jaka. Njeno opšte obrazovanje, a naročito specijalistička znanja, čine je veoma vitalnom i ulivaju joj nade u mogućnost restauracije starog društva i povratka izgubljenih pozicija. Nasuprot tome, proletarijat iako postaje politički i ekonomski vladajuća klasa, nema dovoljno ni znanja ni iskustva u upravljanju društvom. Kad se tim zaoštrenim unutrašnjim klasnim suprotnostima dodaju spoljašnje opasnosti, koje gotovo redovno prate novo društvo koje se rađa, onda je jasno zašto radnička klasa, u cilju ostvarenja svog istorijskog zadatka, mora stvarati odgovarajući politički instrument, u formi specifične države. Ta država ne može da bude ništa drugo osim revolucionarna diktatura proletarijata, kojom radnička klasa mora da slomi otpor i da dotuče svrgnutu buržoasku klasu.

U tom smislu, diktatura proletarijata kao instrument klasne vladavine ima izvesne zajedničke karakteristike sa ranijim tipovima i oblicima države, ali se i bitno razlikuje od njih kako po svojoj klasnoj suštini, tako i po oblicima ispoljavanja, a naročito po svojoj istorijskoj ulozi.

Diktatura proletarijata kao proleterska država nastaje u periodu rušenja buržoaskog i stvaranja socijalističkog društva, jer proletarijatu ne odgovara stara buržoaska državna mašina, ni po njenom karakteru — sadržini, ni po formama koje odgovaraju toj sadržini.

² K. Marks: Kritika Gotskog programa, Beograd, 1960, str. 13.

³ V. I. Lenjin: Izabrana dela, Kultura, Beograd, 1950, tom II, knjiga 2, str. 208.

Proleterska država je instrument za uništenje, a ne za obezbeđenje eksploatacija kakvi su bili svi raniji tipovi države. Ona štiti interese ogromne većine, a vrši nasilje nad manjinom — svrgnutom i razvlašćenom buržoazijom. Da bi sve ovo mogla da ostvari, ona mora biti tako uređena da od samog svog stvaranja počinje da odumire.

Zbog svega ovoga možemo reći da je diferencija specifična diktature proletarijata u tome što je ona: a) specifična država; b) specifična klasna vladavina radničke klase; c) specifična diktatura i d) specifična vlast.

Diktatura proletarijata je država, jer, kao i svaka država, predstavlja posebnu organizaciju sile koja se ne može, zbog toga, još uvek poistovetiti sa društvom. Međutim, za razliku od svih drugih tipova država koje su bile politički instrumenti vladajuće klase, koja je uvek bila manji deo društva, diktatura proletarijata služi interesima radničke klase, koja obuhvata većinu stanovništva u društvu. U tom smislu ona se sve više poistovećuje sa društvom, a istovremeno i odumire kao država, ostvaruje se kao »poludržava«.

Upravo zbog toga što diktatura proletarijata predstavlja, za razliku od drugih oblika diktature, vladavinu većine, koja se zasniva na ukidanju privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju i iz toga izraslih klasnih suprotnosti, ona i nije klasičan oblik klasne vladavine. Ali, budući da klasne razlike, ovde, još uvek postoje, to ona i jeste oblik klasne vladavine.

Diktatura proletarijata specifičan je vid diktature zbog toga što ona to i jeste i nije. Ona je diktatura utoliko, ukoliko je svaka država (pa i proleterska) po svojoj suštini diktatura vladajuće klase i ukoliko u sebi sadrži elemente diktature u odnosu na svrgnutu, politički i ekonomski razvlašćenu buržoasku klasu.

Ovu konstataciju još uvek ne menja činjenica što radnička klasa svoju diktaturu ne ostvaruje samo preko države i njenih organa nasilja već preko celokupne organizacije društvenog života — ekonomskog, ideološko-političkog, kulturno-vaspitnog itd. To su pokušavale i činile delimično i druge klase na vlasti. Zapravo, ta činjenica, u kojoj meri jedna klasa ostvaruje vlast u određenom društvu i obezbeđuje svoj dominantni položaj uz pomoć države, a u kojoj meri različitim ostalim oblicima, najbolji su pokazatelji njene stvarne društvene uloge, njene snage i progresivnosti. Ukoliko pak vladajuća klasa koncentriše i ostvaruje svoju vlast preko države i njenih organa, ona time pokazuje svoju reakcionarnost i istorijsku preživost.

Sa tog stanovišta posmatrano, može se reći da diktatura proletarijata i nije diktatura u pravom smislu reči.

U socijalizmu radnička klasa nije primorana da ostvaruje svoju vodeću ulogu preko države, raznim sredstvima prinude, već to čini preko različitih društvenih organizacija i institucija. Zbog toga »suština proleterske diktature nije samo u nasilju i nije poglavito u na-

silju«,⁴ već u visokoj socijalističkoj svesti, organizovanosti, disciplinovanosti i odlučnosti radničke klase da stvara i širi društvenu svojinu i različite oblike svog udruživanja na samoupravnim principima.

Na taj način diktatura proletarijata ne slabi. Naprotiv, ona sve više jača poprimajući i nove sadržaje i nove oblike, čime se samo menja i transformiše, dok se potpuno ne rastvori u novoj društvenoj organizaciji. Tako diktatura proletarijata sve više prerasta u socijalističku demokratiju.

FORME USPOSTAVLJANJA DIKTATURE PROLETARIJATA

Jedno od važnih pitanja materijalističke interpretacije socijalne istorije jeste pitanje mogućnosti — forme, odnosno načina preuzimanja političke vlasti od buržoaske, u korist radničke klase i uspostavljanje socijalizma. Klasici marksizma na to pitanje nisu davali uvek istovetan odgovor. Njihov stav se menjao sa promenom društveno-istorijskih okolnosti u kojima se nalazio radnički pokret.

U globalu posmatrano, može se reći da su klasici marksizma u ranijim godinama više naglašavali revolucionarni, nasilni put rušenja buržoaskog načina proizvodnje, a da su kasnije, usled promene okolnosti, govorili o različitim oblicima, pa i o mogućnosti, mirnog puta prelaska u socijalizam.

Tako Engels, još 1847. god., u »Principima komunizma« govori o revolucionarnom i o mirnom putu u komunizam. Na pitanje da li je moguće do socijalizma doći mirnim putem, on odgovara: »bilo bi poželjno da se to dogodi«, i uz to dodaje da bi »komunisti bili sigurno poslednji koji bi se tome protivili«. Ali ipak, on u tom svom radu, s obzirom na okolnosti, dolazi do zaključka da će proletarijat »najzad biti primoran na revoluciju«. Znači, iako se govori o raznim mogućnostima, u tom periodu, ipak se naglasak stavlja na revolucionarni, nasilni oblik. Taj svoj stav još potpunije i otvorenije Marks i Engels iznose u završnom delu »Manifesta komunističke partije«, rečima: »Komunisti preziru prikrivanje svojih pogleda i namera. Oni izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom. U njoj proleteru nemaju šta da izgube, sem svojih okova. A dobiće čitav svet«.⁵

Na osnovu kasnije analize prakse razvitka radničkog pokreta, Marks dolazi do zaključka da su mogući i drugi putevi i forme preuzimanja političke vlasti u korist radničke klase. Taj svoj stav on je izložio u poznatom govoru koji je održao holandskim radnicima u

⁴ V. I. Lenjin: Izabrana dela, tom II, knjiga 2, Kultura, Beograd, 1950, str. 156.

⁵ K. Marks — F. Engels: Manifest komunističke partije, Beograd, Kultura, 1960, str. 55.

Amsterdamu 1872. god. posle Haškog kongresa I internacionale. »Radnici će neizbežno jednog lepog dana morati da preuzmu političku vlast u svoje ruke... Ali, mi nikada nismo tvrdili da će se neizostavno jednakim sredstvima postići ovaj cilj. Mi znamo da treba uzeti u obzir ustanove, karaktere i tradicije pojedinih zemalja; i mi ne poričemo da postoje pojedine zemlje, kao Engleska, Amerika — i kada bih bolje znao vaše ustanove, možda bih ovima dodao i Holandiju — u kojima radnici mogu postići svoje ciljeve mirnim sredstvima. Ali, ako je tako, onda moramo takođe priznati da kao poluga naše revolucije na kontinentu mora poslužiti nasilje«. ⁶

Svoj stav o drugačijim oblicima, sem revolucionarnog, Engels je najpotpunije izložio u radu koji je napisao u poslednjoj godini svoga života. Tako u predgovoru Marksovom radu »Klasne borbe u Francuskoj od 1848. do 1850« Engels piše: »Istorija je pokazala da ni mi nismo bili u pravu, da je gledište koje smo zastupali bilo iluzija«. ⁷ A nešto kasnije dodaje: »Vreme iznenadnih prepada, revolucija koje su izvodile male svesne manjine na čelu nesvesnih masa — prošlo je«. ⁸

Na ovakav Engelsov stav uticalo je, pre svega, iskustvo nemačkog radničkog pokreta, gde je Socijal-demokratska partija postigla na izborima veoma zapažene rezultate, pretvarajući tako pravo glasa iz sredstva prevare u oruđe oslobođenja. Ali, to je važilo za tu zemlju, koja je imala takvu tradiciju, kulturu i takav društveno-ekonomski sistem. U drugim zemljama, gde je sve to drugačije, verovatno će se koristiti i druga sredstva. Zato je on i pisao da je poželjna ovakva promena sistema, gde se tako može, a gde je pak to nemoguće, onda će radnici biti primorani da nasilnim putem ruše stari sistem. Zbog toga je on i naglašavao da se radnički pokret ne može odreći svog »prava na revoluciju«. ⁹

Ukratko, treba naglasiti da je za Engelsa bitno to što on ukazuje na nužnost smene starog, buržoaskog sistema, novim, socijalističkim. Kako će ta smena biti ostvarena — u kojoj formi, kojim sredstvima itd., to je sporedno. Tu ideju on je izložio na sledeći način:

Za mene kao revolucionara pogodno je svako sredstvo koje vodi cilju. Koji je to cilj? Cilj je da na mesto starog koje umire, dođe nova, za život sposobna stvarnost. Kojim će se sredstvima, odnosno na koji način ta smena ostvariti, zavisi od odnosa staroga prema toj nužnosti. Ukoliko je staro dovoljno razborito da bez protivljenja umire, onda će se smena izvršiti mirnim putem, ukoliko se, pak, staro protivi toj nužnosti, onda će biti neophodno da se primene nasilna sredstva.

⁶ Prva — Druga — Treća Internacionala, »Rad«, Bgd., 1952, str. 121—122.

⁷ K. Marks: Klasne borbe u Francuskoj, »Kultura«, Bgd., 1949, str. 10.

⁸ Isto, str. 21.

⁹ K. Marks: Klasne borbe u Francuskoj, »Kultura«, Bgd., 1949, str. 22.

Najzad, interesantno je pogledati i Lenjinov stav prema ovom pitanju. Nekoliko desetina godina kasnije, u bitno izmenjenoj društvenoj i istorijskoj situaciji, usled krupnih promena nastalih u strukturi buržoaskog društva, Lenjin je reafirmisao stavove osnivača naučnog socijalizma po pitanju oblika borbe za socijalizam, pa je tim stavovima dogradio i neke sasvim nove elemente. Interesantno je da su se Lenjinovi stavovi prema ovom pitanju razvijali u drugom smeru od Marks-Engelsovih. Dok su Marks i Engels u ranijim godinama svog misaonog stvaralaštva i praktične političke delatnosti naglašavali najpre nasilne oblike revolucionarne borbe, a kasnije sve više nenasilne, mirne, kod Lenjina je to bilo obrnuto.

Bitno je da je Lenjin saglasan sa osnovnim Marks-Engelsovim tezama o različitim formama borbe. Taj svoj stav o različitim formama borbe Lenjin formuliše kroz sledeća dva zaključka:

»Prvo, marksizam se razlikuje od svih primitivnih formi socijalizma po tome što on ne vezuje pokret za jednu određenu formu borbe. On priznaje najrazličitije forme borbe, pri čemu ih ne 'izmišlja', već samo uopštava, organizuje, pridaje svesnost onim formama borbe revolucionarnih klasa koje niču same od sebe u toku pokreta.

... Drugo, marksizam apsolutno zahteva istorijsko razmatranje pitanja formi borbe. Postaviti to pitanje izvan konteksta istorijske situacije, znači ne shvatiti azbuku dijalektičkog materijalizma. U različitim momentima ekonomske evolucije, u zavisnosti od različitih političkih, nacionalno-kulturnih, životnih itd. uslova, različite forme izbijaju u prvi plan, postaju glavne forme borbe, a u vezi s tim menjaju se, sa svoje strane, i drugostepene uzgredne forme borbe. Pokušati odgovoriti sa da ili ne na pitanje o određenom sredstvu borbe, ne razmatrajući detaljno konkretnu situaciju određenog pokreta na određenom stupnju njegovog razvitka — znači potpuno napustiti tle marksizma.«¹⁰

Ovo je teorijsko viđenje problema. Za praktično iskustvo pak možemo reći da i tu postoji veliki broj načina, formi, kroz koje se sve može realizovati socijalistička revolucija. Iz toga obilja mogućnosti dve se posebno izdvajaju. Prva je revolucionarni preobražaj koji je do sada bez izuzetka primenjivan u praksi, jer je i socijalizam u siromašnim nedovoljno razvijenim zemljama, sa izrazito zaoštrenim socijalnim suprotnostima. Druga mogućnost, potencijalno najrealnija, jesu neoružani, mirni, parlamentarni oblici borbe. Ti oblici najviše odgovaraju visoko razvijenim kapitalističkim zemljama sa demokratskom tradicijom, sa brojno razvijenom i klasno osvešćenom radničkom klasom.

Između ovih dveju osnovnih mogućnosti stvaranja diktature proletarijata nalazi se niz raznovrsnih formi, od kojih neke imaju više obeležja prve, a neke više obeležja druge. Koja će forma biti primenjena, zavisi od čitavog spektra faktora — objektivnih i sub-

¹⁰ V. I. Lenjin: Izabrana dela, tom V, Kultura, Bgd., 1960, str. 323—333.

jektivnih, unutrašnjih i spoljašnjih, ekonomskih, političkih i drugih. A kad je već uspostavljena diktatura proletarijata, onda njeno organizovanje i ispoljavanje zavisi od konkretnog odnosa klasnih snaga. Ukoliko je novostvoreni socijalistički društveni sistem stabilniji, sigurniji, utoliko se diktatura proletarijata ispoljava u demokratskijim formama; odnosno, ukoliko se oseća veće prisustvo snaga i namera poraženog klasnog protivnika da vrati izgubljene pozicije i restaurira stare odnose, utoliko su forme organizovanja i ispoljavanja diktature proletarijata oštrije, a sredstva kojim se ona održava i obezbeđuje — represivnija.

DIKTATURA PROLETARIJATA I SOCIJALISTIČKA DEMOKRATIJA

Da bismo mogli potpunije da shvatimo odnos diktature proletarijata i socijalističke demokratije, potrebno je da u najkraćim potezima kažemo nešto o pojmu i vrstama demokratije uopšte, posebno o socijalističkoj demokratiji. Sama reč »demokratija«, koja je grčkog porekla, kovanica je od dve reči, koje zajedno znače: vlast naroda.

U literaturi se sreću različite klasifikacije demokratije na pojedine oblike ili vrste. Tako se pominju »politička« i »socijalna« demokratija. S obzirom na istorijski određene načine proizvodnje, navode se: »antička«, »buržoaska«, i »proleterska« demokratija. U novije vreme često se pominju termini »istočna« i »zapadna« demokratija. U političkoj terminologiji istočnih zemalja već je ustaljena upotreba »socijalistička«, »radnička« ili pak »buržoaska« demokratija, dok teoretičari zapadnih zemalja govore o »klasičnoj« i o »marksističkoj« demokratiji.

Marksistička teorija prihvata podelu demokratije na buržoasku i socijalističku. Pri tome se buržoaska demokratija tretira kao posrednička i formalna, kao instrument buržoaske klase kojim ona nastoji da zaštiti i očuva buržoaski način proizvodnje. Socijalistička pak demokratija shvata se kao stvarna, humanistička — polazi od radnog čoveka i služi zaštiti njegovih interesa, služi kao politički instrument radničke klase, kojim ona nastoji da stvori asocijaciju ravnopravnih i slobodnih ljudi, da ukine sve ostatke klasnih odnosa, pa i sebe samu kao klasu.

Ali, bez obzira na različite termine, pod demokratijom uopšte podrazumeva se takav društveno-ekonomski sistem, takvo društveno uređenje gde dolazi do izražaja volja većeg dela društva, za razliku od sistema u kojima dolazi do izražaja volja samo jednog manjeg dela — vladajuće klase. Ona nikada ne može da bude izraz volje i potvrda interesa čitavog društva. Ovo naročito važi za klasno društvo, gde je ona politički izraz dominacije ekonomski vladajuće klase. Zato tamo demokratija služi samo vladajućoj klasi, preko koje ova obezbeđuje svoju rukovodeću ulogu u društvenom životu. Čak ni u socijalističkom društvu, gde demokratija ima najširi karakter,

usled čega se često naziva narodnom, nije, i ne može biti, demokratija »za sve«. To znači da ni u socijalističkom društvu demokratija nije besklasna, usled postojanja raznih antiproleterskih grupa i slojeva. Zbog toga se u socijalizmu demokratija javlja kao specifičan oblik ispoljavanja diktature proletarijata, kao klasne sadržine ranog socijalističkog društva. Odnosno, demokratija je konkretno istorijski oblik klasne vladavine, tj. poseban oblik države koji proizilazi iz određene klasne strukture društva.

To je sasvim razumljivo. Ne može se određena klasna suština ispoljavati kroz bilo kakvu, već samo kroz određenu formu. Konkretno, odnos klasne suštine socijalističke države i demokratije kao forme vladavine ne može biti irelevantan. Naprotiv, diktatura proletarijata kao klasna suština socijalističke države mora se maksimalno ostvarivati kroz demokratske forme. Odstupanja od toga moraju biti što manja, samo po izuzetku i zaista nužno uslovljena.

Ukoliko dođe do krupnog raskoraka između ovih kategorija, onda forma neće mobilno, pospešujuće delovati na razvoj sadržine, nego će delovati kao stega, gušeći i usporavajući dalji progresivni razvitak sadržine. Zbog toga bi forme vladavine kroz koje se ostvaruje diktatura proletarijata morale da budu takve da omogućavaju što potpunije i što neposrednije izražavanje interesa svih radnih ljudi, pa bi i država morala da bude neposredno demokratska. Ukoliko, pak, čitava progresivna masa, svi radni ljudi, a ne samo jedan deo, ne ispoljavaju svoje interese neposredno, već posredno, preko predstavnika, utoliko postoji veća opasnost od deformacija i uzurpacija, od podređivanja klasnih interesa grupnim, od pojave birokratije itd.

Lenjin je više puta raspravljao o pitanju odnosa diktature i demokratije. Posebno su značajne dve polemike o toj temi. Prvu je vodio sa Karlom Kauckim, jednim od vođa II internacionale, a drugu sa poznatom, najpre poljskom a kasnije nemačkom, revolucionarkom Rozom Luksemburg.

Povod za polemiku sa K. Kauckim bila je njegova knjiga »Diktatura proletarijata«, objavljena u Beču, 1918. godine. U njoj Kaucki napada vlast boljševika zbog gušenja demokratije. Kritiku tih shvatanja Lenjin je izložio u svom radu »Proleterska revolucija i reneget Kaucki«.

Odgovarajući na primedbe Kauckog, Lenjin ističe da on vezuje demokratiju samo za buržoaske forme demokratije i da ne vidi nove istorijske oblike sovjetske proleterske demokratije, koji odgovaraju novoj revolucionarnoj klasi. Tom prilikom Lenjin takođe ističe da »sovjetska vlast nije ništa drugo do organizovani oblik diktature proletarijata«.

Povod za polemiku sa Rozom Luksemburg bili su njeni napisi objavljeni pod zajedničkim naslovom »Ruska revolucija«. U tim napisima ona je naglašavala da postoji potencijalna opasnost da se dik-

tatura proletarijata pretvori u diktaturu partije proletarijata, a ova dalje u vladavinu klika i pojedinaca. »Istorijski zadatak proletarijata je da kad dođe na vlast, umesto buržoaske demokratije uspostavi socijalističku demokratiju, a ne da ukine svaku demokratiju. Socijalistička demokratija, međutim, ne počinje tek u Obećanoj zemlji, pošto je baza socijalističke privrede već stvorena, kao božićni poklon za poslušni narod, koji je u međuvremenu verno podržavao šaku socijalističkih diktatora. Socijalistička demokratija počinje sa ukidanjem klasne vladavine i sa izgradnjom socijalizma. Ona počinje sa onim trenutkom kad socijalistička partija osvoji vlast. Ona nije ništa drugo do diktatura proletarijata. Da: diktatura! Ali ta diktatura sastoji se u načinu primene demokratije, a ne u njenom ukidanju, u energičnim, odlučnim zahvatima u stečena prava i ekonomske odnose buržoaskog društva, bez kojih se socijalistički preobražaj ne može ostvariti. No ta diktatura mora biti delo klase, a ne jedne male, vodeće manjine u ime te klase, to znači da ona na svakom koraku mora da proizilazi iz aktivnog učešća masa, da stoji pod njihovim neposrednim uticajem, da podleže kontroli celokupne javnosti, da proizide iz sve višeg političkog obrazovanja narodnih masa.«¹¹

Lenjin je, odgovarajući na kritiku Roze Luksemburg, posebno razradio problem odnosa između diktature i demokratije u diktaturi proletarijata pokazujući da je dalja perspektiva razvitka socijalističkog društva u slabljenju diktature i jačanju demokratije. Zapravo, on pokazuje da se diktatura proletarijata može ostvariti samo kao »najpunija demokratija«, odnosno njenim odumiranjem. Pošto demokratija podrazumeva postojanje države, jer je ona samo forma njenog ispoljavanja, to i ona mora da odumire odumiranjem države. To odumiranje demokratije ostvaruje se njenim najpotpunijim ostvarivanjem, a moguće je jedino u komunizmu. Zbog toga Lenjin i naglašava da je proletarijatu potrebna samo država koja odumire, tj. koja je tako uređena da bi odmah mogla da odumire i da mora da odumire. Ta i takva država je istovremeno i diktatura i demokratija. Diktatura je za buržoasku klasu, a demokratija je za radničku. Kako Marks i Engels shvataju diktaturu proletarijata kao »proletarijat organizovan kao vladajuća klasa«, to se demokratski karakter socijalističke države sastoji u širini njenog utemeljenja u samoj radničkoj klasi.

Za Lenjina su diktatura proletarijata i demokratija dva ne samo usko povezana već gotovo nerazdvojna pojma. Sve veći razvoj demokratije pretvara buržoasku demokratiju u proletersku, a državu u nešto što »zapravo« i »nije država«. Država postaje suvišna u onoj mери u kojoj postaje instrument vlasti sve šireg kruga ljudi, pa »u tom smislu i država počinje da odumire«.¹²

¹¹ V. I. Lenjin: Država i revolucija, Bgd., Kultura, 1960, str. 28.

¹² V. I. Lenjin: Država i revolucija, Bgd., Kultura, 1960, str. 49.

Sa procesom odumiranja države razvija se i usavršava demokratija. Zato je ona oblik postojanja, ali i odumiranja države. Ukoliko je demokratija neposrednija, utoliko ima manje potrebe i mogućnosti da se država meša u društveni život, pa utoliko ona odmire kao država. »Što je punija demokratija, to je bliži trenutak kada će ona postati nepotrebna. Što je demokratičnija 'država' koja se sastoji iz naoružanih radnika i koja 'već nije država u pravom smislu reči', to brže počinje da odumire svaka država«. Zbog toga, dokle god postoji država, pa i demokratija kao njen određeni oblik, nema slobode za sve. Znači, i socijalistička demokratija je još uvek instrument za ograničavanje slobode onih koji ometaju nesmetan razvitak socijalističkog društva. Potpuna demokratija, za sve članove društva, biće ostvarena tek u komunizmu, ali ona će tada i odumirati sa odumiranjem države. Odumiraće jer će biti suvišna, pošto će se ljudi »postepeno navići na poštovanje elementarnih pravila života u zajednici... bez nasilja, bez prinude, bez potčinjavanja, bez posebnog aparata za prinudu koji se zove država«.

Iako proces odumiranja države Lenjin vidi, pre svega, kroz razvoj demokratije, on to ne idealizuje, ne misli da će razvoj demokratije ići sam po sebi, automatski, već da će svojim razvitkom uticati na razvoj nekih drugih procesa, a da će ovi, od svoje strane, povratno uticati na njega. Osnovne pravce razvitka demokratije u socijalističkom društvu Lenjin ne vidi u izborima i glasanju, već u stalnom što širem i neposrednijem učešću najširih narodnih masa u upravljanju. »U socijalizmu će svi upravljati radom i brzo će se navići na to da ne upravlja niko«. ¹³

Zato »Odlučujući korak u afirmaciji socijalističkog demokratizma treba da bude skok od političkog monopola partije ka neposrednom odlučivanju svakog pojedinog čoveka; i to u takvom demokratskom mehanizmu društvenog upravljanja koji je u jednom pravcu decentralizovan, da bi se princip 'upravljanja ljudima' mogao postepeno zameniti principom njihovog samoupravljanja u svim oblastima društvenog života, a pre svega u privrednoj, a u drugom pravcu odgovarajuće centralizovan kako bi se obezbedilo najefikasnije društveno upravljanje stvarima, tj. zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju i materijalnim snagama društva uopšte. Samo uporedo razvijanje oba ova procesa — a ne, recimo, pretvaranje čoveka u roba centralizovanog birokratskog aparata — može, u krajnjoj konsekvenci, dovesti do toga da upravljanje stvarima prestane da bude društveni odnos i da se postepeno preobrazu u javne društvene službe, koje će služiti zaista slobodnog čoveka«. ¹⁴

Otuda »Socijalistička demokratija je nužno masovna i neposredna demokratija, za razliku od buržoaske demokratije koja, i po svojoj

¹³ Ibid, str. 134.

¹⁴ E. Kardelj: Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi, Kultura, Beograd, 1960, str. 220.

teoriji i praksi, jeste i ostaje posredna, stvarna vlast 'elite' partijskih vrhova. Isto tako, za razliku od buržoaske demokratije, koja ostaje relativno zatvorena — socijalistička demokratija teži da se razvija kao pun sistem slobodnog društvenog samoupravljanja.¹⁵

Dr. VLAJKO PETKOVIĆ, Assistant Professor, Faculty of Economics, Belgrad

THE MARXIAN CONCEPT OF THE PROLETARIAN DICTATORSHIP

Summary

The author emphasizes at the very beginning of his paper that the Marxian concept of the proletarian dictatorship has to be investigated also to-day. He also indicates that interpretations have deviated from Marx's original teaching until now.

In Part One of the paper the concept of proletarian dictatorship is considered. The author presents the two main meanings — a broader positive meaning and a narrow negative meaning. According to the broader concept, proletarian dictatorship implies the rule of the working class and its dominant influence in a certain society. In the narrow sense it has a negative connotation. It implies a method of management of the society, in which there is no democracy. All the power is concentrated in the hands of one person or a small group of people.

Part Two deals with the essence and the importance of the proletarian dictatorship. The proletarian dictatorship is an instrument which is to destroy an not to support the exploitation, prevailing under all the former types of government. It protects the interests of the overwhelming majority of people and oppresses the minority — the bourgeoisie which has been removed from power. In order to achieve this, it must start to wither away from its very beginning. By withering away it loses its properties of a state and becomes more and more a »semi-state«, identifying itself thus more and more with the society. Its most important qualities are the following: it is a) specific state; b) a specific class rule of the working class; c) a specific dictatorship and d) a specific power.

In Part Three the author writes about different ways in which the proletarian dictatorship can be established. He comes to conclude that the founders of scientific socialism did not always give identical answers to this question as their attitude changed in line with social and historical circumstances.

Looked at broadly, Marx and Engels emphasized the revolutionary way in the early years, by which the bourgeois social system is to be removed.

¹⁵ Program SKJ, Kultura, Beograd, 1958, str. 153.

However, later on, when circumstances were different, they considered other ways of transition to socialism, including even a peaceful way. Lenin's views developed in the opposite direction. In the early years of his intellectual work and practical political activity he emphasized the peaceful fight for socialism, whereas later he advocated revolutionary principles.

Part Four of the paper deals with the relationship between dictatorship and democracy under the proletarian dictatorship. After having reminded us of some of Lenin's polemics with some theorists, the author comes to conclude that proletarian dictatorship and democracy are two closely connected, almost inseparable concepts to Marxists. The proletarian dictatorship is not becoming weaker with the development of the socialist society. On the contrary, it develops continuously, assuming a new contents and new forms, until it merges entirely with the new organization of the society. This is, in fact, the withering away of the proletarian state. Along with the state the democracy withers away, too. This is why democracy crops up as form of the existence and withering away of the proletarian state. A total democracy for all members of the society will be established no sooner than in the classless, Communist society.

Д-р В. ПЕТКОВИЧ, Экономический факультет, Белград

МАРКСИСТСКИЙ КОНЦЕПТ ДИКТАТУРЫ ПРОЛЕТАРИАТА

Резюме

В своем труде автор указывает на актуальное значение изучения марксистского концепта диктатуры пролетариата. Он также указывает на тот факт, что в ход толкования этого концепта были сделаны два отступления от первоначального значения этого концепта — или в направлении релятивизации (относительности) или же в направлении абсолютизации.

В самом начале автор определяет понятие диктатуры пролетариата, давая при этом два значения: одно более широкого смысла — положительное, а второе более узкого смысла — отрицательное. Согласно более широкому смыслу диктатура пролетариата представляет собой определенную систему господства рабочего класса и его превосходство в определенном обществе. В более узком смысле дается отрицательное значение этого термина и считается эта диктатура методом управления, при котором отсутствует демократия и вся власть сконцентрирована в руках одной личности или небольшой группы.

Во второй части работы автор дает сущность и значение понятия диктатуры пролетариата. Диктатура пролетариата является инструментом, при помощи которого ликвидируется, а не обеспечивается эксплуатация, как это было при всех режимах до диктатуры пролетариата. Она защищает интересы большинства, верша насилие над меньшинством, свергнутой с

власти буржуазией. Для осуществления вышесказанного диктатура пролетариата как государственная власть уже с самого начала своего существования должна отмирать. Благодаря наступившему процессу отмирания диктатуры пролетариата, государство все менее и менее представляет собой государство, и становится „полугосударством“ идентифицируясь в ходе этого процесса с обществом. Следующие признаки представляют собой ее специфические особенности, а это: 1) специфическое государство; 2) Специфическая классовая власть рабочего класса; 3) специфическая диктатура; 4) Специфическая власть.

В третьей части автор пишет о различных формах установления диктатуры пролетариата. Он констатирует, что основатели научного социализма не всегда давали на этот вопрос одинаковый ответ и, что их взгляд изменялся в зависимости от перемен общественно-исторических условий в которых действовало рабочее движение.

Можно сказать, что в общем Маркс и Энгельс в раннем периоде больше подчеркивали революционность, насильственный путь свержения буржуазного общества, а позднее вследствие измененных обстоятельств, говорили о различных видах, вплоть до возможности мирного перехода к социализму. У Ленина эволюция толкования этой проблемы шла в ином направлении. В раннем периоде своего творчества и практической политической деятельности, чаще подчеркивал мирный путь а позднее все больше говорил о насильственной борьбе за социализм.

В последней, четвертой части своей работа автор рассматривает отношения между диктатурой и демократией при диктатуре пролетариата. Упомянув некоторые полемики Ленина с некоторыми теоретиками автор делает вывод, что марксизм тесно, почти неотделимо связывает диктатуру пролетариата с демократией. С развитием социалистического общества диктатура пролетариата не теряет свою силу, а наоборот постоянно развивается и укрепляется, получая новые содержания и приобретая новые формы, вплоть до полного исчезновения при новой организации общества. В этом то и заключается процесс отмирания пролетарского государства. С отмиранием государства отмирает и демократия в качестве формы его выражения. Поэтому демократия является формой существования и отмирания пролетарского государства. Полная демократия для всех членов общества будет осуществлена лишь в бесклассовом коммунистическом обществе.

